

Een portret van Coenraet van Schilperoort (1577–1636)*

Alles wel beschouwd valt het mee dat de Leidse landschap- en portretschilder Coenraet Adriaensz. van Schilperoort¹ niet geheel in de vergetelheid is geraakt. Mr. Coenraet – ook wel Koentje van Leiden genaamd – leefde tussen ongeveer 1577 en 1635/36 en tot voor kort wisten we over hem weinig meer dan dat hij enige tijd de leermeester was van de jeugdige Jan van Goyen.² Ekkart verklaarde in 1974 dat de man *vooral nog een wat duistere figuur blijft in het Leidse schildersleven*.³ In 1976, toen inmiddels iets meer biografische gegevens beschikbaar waren, werd hij door Wurfbaïn beschreven als een van de vroeger *zeer bekende – en nu vrijwel vergeten – schilders* in Leiden.⁴ En in 1987, toen Schapelhouman Schilperoorts werk besprak, was er ondanks enkele nieuwe toeschrijvingen nog niet veel veranderd in die situatie.⁵ Tot 1967 was er zelfs maar één werk bekend dat met zekerheid aan Coenraet van Schilperoort toegeschreven kon worden: een pentekening van een boslandschap met aan de achterzijde een gezicht op een stad waar op de voorgrond hoge bomen te zien zijn.⁶ Deze tekening bevindt zich in de collectie van het Rijksprentenkabinet in Amsterdam (afb. 1).

Dankzij de naspeuringen van Wegner, Ekkart en Schapelhouman, en het onderzoek voor de tentoonstelling *Geschildert tot Leyden anno 1626* zijn nog enkele andere tekeningen geïdentificeerd als werk van Coenraet van Schilperoort, maar dat heeft in

zijn reputatie als vrij onbekende en onbelangrijke vertegenwoordiger van de vroege Nederlandse landschapschilderkunst geen verandering gebracht.⁷ Zoiets zal ook in dit artikel niet gebeuren, en evenmin zullen hier nieuw ontdekte werken worden gepresenteerd. Het is onze bedoeling te laten zien – zoals dat eerder in dit tijdschrift voor de achttiende-eeuwse schilder Pieter Wagenaar jr. is gebeurd⁸ – dat het mogelijk is door een combinatie van zeer uiteenlopende historische bronnen zelfs over zo'n betrekkelijk onbetekenend schilder veel aan het licht te brengen. Een nadere beschouwing van gegevens over Coenraet van Schilperoorts achtergrond, familie en bezittingen – waaronder vooral zijn boeken – kan de man zelf tot een aanzienlijk minder duistere figuur maken en een indruk geven van de sociale en intellectuele context van zijn werk. Daarmee hopen we een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar de schaars gedocumenteerde beginperiode van de Hollandse landschapschilderkunst.

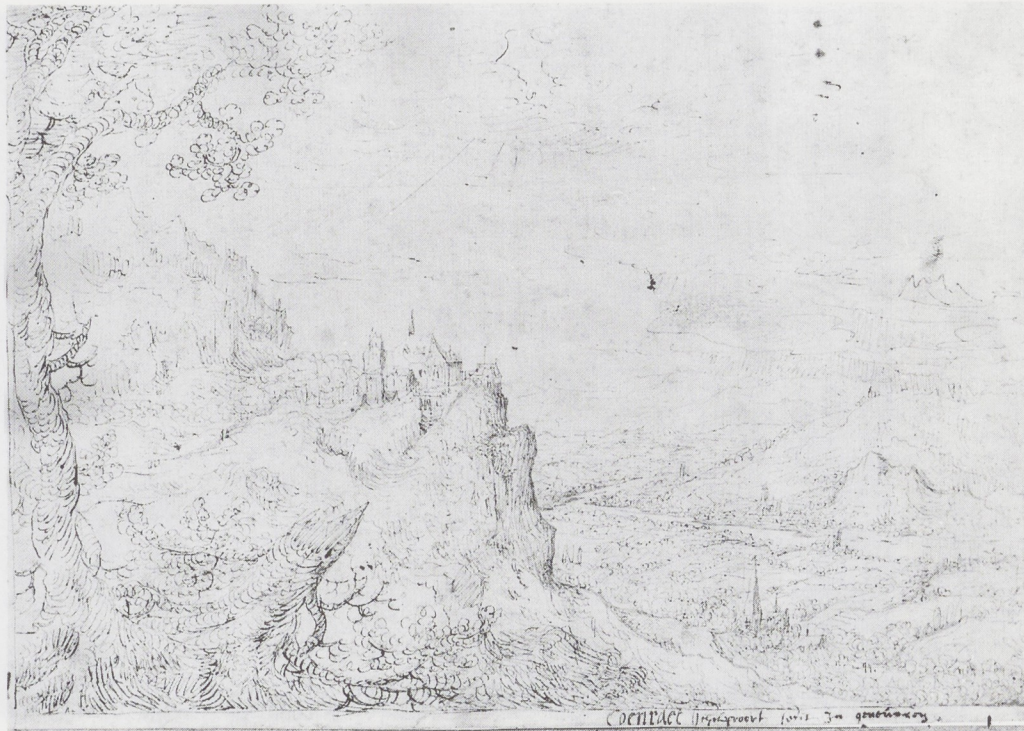
Werk en reputatie

Wegner identificeerde in 1967 naast het bovengenoemde landschap nog drie tekeningen als werk van mr. Coenraet: een pentekening van een bergachtig landschap met het onderschrift *Coenraet Schilperoort fecit in Geneveroy* in het Ferdinandeum te Innsbruck; een tekening van een rivierdal met een stad in een bergachtige omgeving, die te

Afb. 1a-b. Coenraet van Schilperoort, *Gezicht op een stad (verso) en Boslandschap (recto)*. Pen en penseel in bruin, 154 x 201 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 2. Coenraet van Schilperoort, Landschap. Pen in bruin, 190 x 279 mm. Ferdinandeum, Innsbruck.

Afb. 3. Coenraet van Schilperoort, Landschap, het (tweede) album amicorum van Aernout van Buchell (ongedateerd, op. f. 103), gemerkt CRvS. Pen in bruin, 190 x 279 mm. Universiteitsbibliotheek Leiden.

Afb. 4. Coenraet van Schilperoort, *Landschap*, in het *Album amicorum* van Cornelis de Montigny (f. 155). Met middenonder Coenraet van Schilperoort. Dekverf op papier, 84 x 136 mm. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

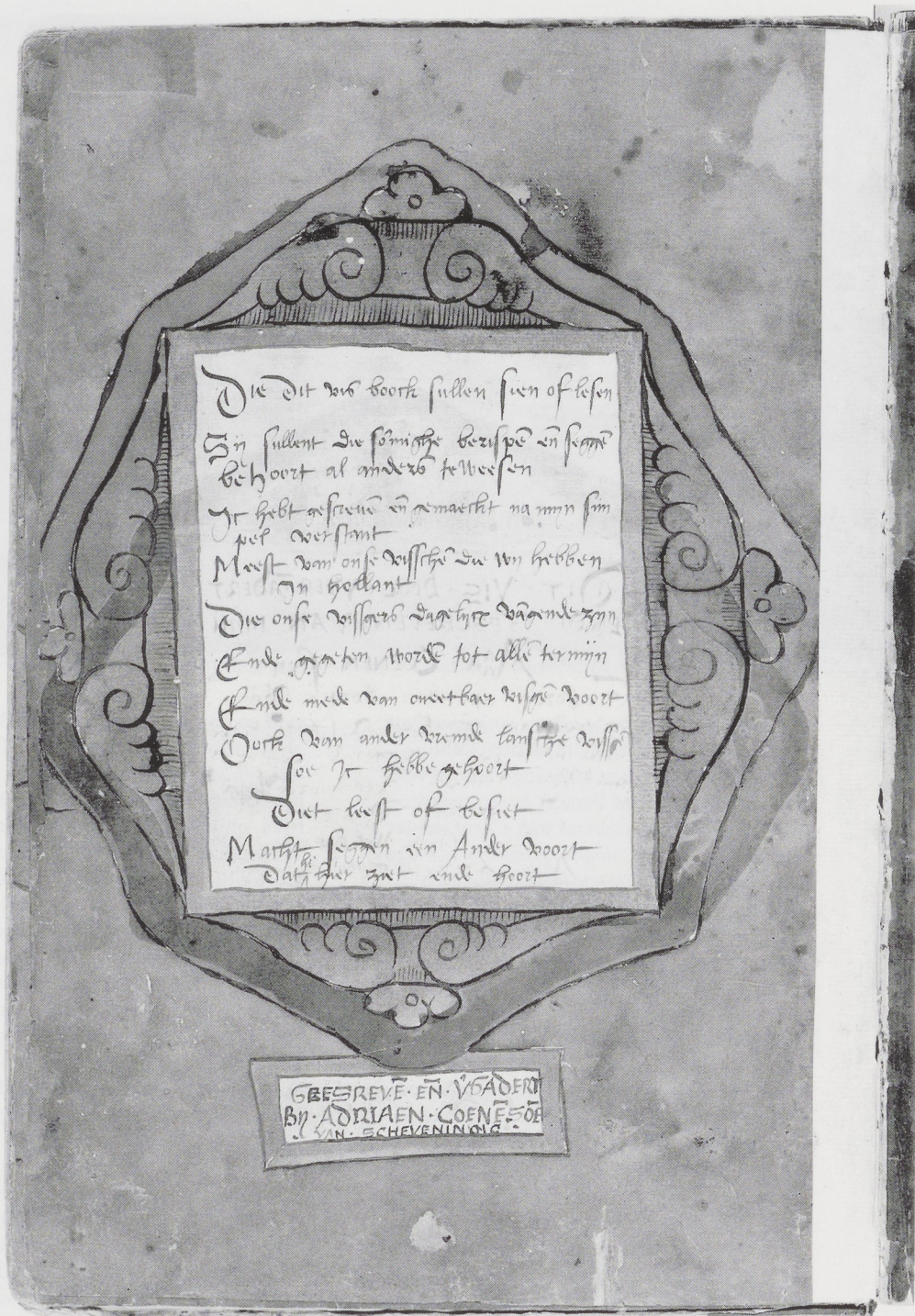

vinden is in het tweede *album amicorum* van Aernout van Buchell (Universiteitsbibliotheek Leiden); en een tekening van een boerenhuis met sloot of kanaal, brug en jagers met honden, ondertekend met *Coenraet van Schilperoort* in het *album amicorum* van Cornelis de Montigny (1599–1653), dat zich bevindt in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (afb. 2, 3 en 4).⁹ In de catalogus van de tentoonstelling *Geschildert tot Leyden anno 1626* (1976) noemt Wurfbain voorts een (niet gesigneerd) schilderij – een landschap waaraan vermoedelijk in de achttiende eeuw allerlei figuren toegevoegd zijn – als een mogelijk werk van Schilperoort.¹⁰ En in 1987 betoogde Schapelhouman dat aan het viertal tekeningen nog een reeks van veertien aan twee kanten betekende schetsboekbladen toegevoegd diende te worden, die zich bevinden in het Szépművészeti Múzeum te Boedapest.¹¹ Ook wanneer we de veertien schetsboekbladen meerekenen blijft het een magere oogst, vooral als we dit groepje werken leggen naast de uiteraard al evenmin volledige lijst van

werken van mr. Coenraet, die Bredius op grond van zeventiende-eeuwse Leidse inventarissen samenstelde. Hij kwam tot achttien landschappen, een 'zeetje', een boerenkermis, twee 'onweren', en twee niet nader omschreven werken: waarschijnlijk alle schilderijen.¹² Als we hieraan nog de zes schilderijen van Schilperoort toevoegen die blijkens een inventaris uit 1640 in het bezit waren van de Leidse stadsbeschrijver Jan Jansz Orlers, dan komen we tot maximaal dertig schilderijen waarover we althans enige informatie hebben.¹³ Voorzover bekend is geen daarvan bewaard gebleven. Een lijst van de door Bredius genoemde werken en van de schilderijen in het bezit van Orlers is hier opgenomen als bijlage.

Dat Coenraet van Schilperoort in kleine kring nog enige bekendheid geniet komt dan ook voornamelijk door de lovende, maar niet erg talrijke woorden die diezelfde zeventiende-eeuwse stadsbeschrijver Jan Jansz Orlers aan hem wijdde.¹⁴ Het was Orlers die hem noemde als leermeester van Van Goyen

Afb. 5. Titelpagina van Een visboock (1577-'78) door
 Adriaen Coenen (sz.) van Schilperoort, MS 78E54.
 318 x 202 mm. Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

en hem opnam in zijn overzicht van Leidse schilders. En het waren Orlers' opmerkingen die mr. Coenraet een bescheiden plaatsje bezorgden in achttiende- en negentiende-eeuwse biografische naslagwerken op kunsthistorisch gebied, die op hun beurt weer een belangrijke, zij het lang niet altijd accurate bron waren voor recentere artikelen. Via vermeldingen in onder meer Houbraken, Kramm, Von Wurzbach en Thieme & Becker kwam Coenraet van Schilperoort terecht in het overzichtsartikel, dat Ekkart in 1974 publiceerde over Leidse schilders, tekenars en graveurs van de late zestiende en vroege zeventiende eeuw, en kon zijn werk onderwerp van onderzoek worden voor Wegner en Schapelhouman.¹⁵

Coenraet en zijn vader

Volgens een aantal van de genoemde naslagwerken genoot ook de vader van Coenraet van Schilperoort, Adriaen Coenen(sz.), een zekere bekendheid, en wel als de auteur van het uit 1577-79 daterende *Visboock*.¹⁶ Dit ruim 400 folio's dikke manuscript bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en is verlucht met talloze door Coenen vervaardigde kleurrijke illustraties.¹⁷ In dit werk had hij al zijn kennis bijeengebracht van de zee, de vissen, en de andere wezens die op en rond het water leefden (afb. 5). Van Adriaen Coenen zijn nog twee andere ongepubliceerde en even mooi verluchte manuscripten bekend. Hun omvang is bescheiden vergeleken bij het Haagse *Visboock* en inhoudelijk is er een groot aantal overlappingsen. Dat zijn het (*Wal*)*visboock*, dat zich bevindt in de bibliotheek van de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde te Antwerpen, en het onvoltooide *Haringkoninkboek* in het Gemeentearchief van Keulen.¹⁸

De vader noemde zich gewoonlijk Adriaen Coenen(sz.) en gebruikte slechts af en toe de naam Van Schilperoort. Hij was in 1514 geboren te Scheveningen als zoon van een in 1488 eveneens in die plaats geboren visser en een vissersdochter uit het naburige kustplaatsje Ter Heijde.¹⁹ De vader is behalve om zijn geschriften ook interessant vanwege zijn carrière. Hij bracht het grootste deel van zijn

leven door in Scheveningen, afgewisseld met kortere perioden in Den Haag. Gedurende de tweede helft van de jaren 1570 woonde hij in Leiden. In de loop van zijn leven werkte hij zich op tot visafslager en schrijver van de Scheveningse visveiling²⁰, groothandelaar in vis, strandvonder van een deel van de Zuidhollandse kust, plaatselijk notabele en schout in Scheveningen, vriend en bekende van Haagse lokale bestuurders en gewaardeerd tafelgast – zij het geen gelijke – van topambtenaren en edelen.²¹ Adriaen Coenen stond op goede voet met de geleerden Hadrianus Junius en Petreius Tiara (rector van de Leidse universiteit tussen 1578 en 1585) en wisselde aan het eind van zijn leven gegevens uit met de internationaal befaamde arts, plant- en kruidkundige Rembertus Dodo-naeus, die in het begin van de jaren 1580 aan de Leidse universiteit verbonden was.²²

Terwijl over de vader door diens eigen geschriften betrekkelijk veel bekend is, weten we van Schilperoorts moeder hoegenaamd niets: ze figureert maar eenmaal (en dan nog naamloos) in een archiefstuk en komt helemaal niet voor in de manuscripten van haar man.²³ Zoals uit de navolgende gegevens duidelijk zal worden, moet ze aanzienlijk jonger zijn geweest dan haar echtgenoot. Ze heeft hem zeker overleefd. Adriaen Coenen heeft in zijn manuscripten daarentegen wel een aantal aardige details te melden over zijn op dat moment nog jonge zoontje en hij beeldt hem bovendien in zijn *Visboock* af. Deze afbeelding mogen we ongetwijfeld beschouwen als een uniek portret van de jeugdige landschapschilder (afb. 6).²⁴

Een zeer jonge Coenraet met een mutsje op zijn hoofd en gekleed in een soort hemd waar zijn blote armen en beentjes uitsteken, is hier te zien terwijl hij met een mandje aan zijn arm rondwandelt en nogal groot uitgevallen huisjesslakken lijkt te gaan plukken van een struik. Op de grond zien we twee slakken zonder huisjes, die zich uit de 'voeten' maken. Coenraet bevindt zich in de tuin of de directe omgeving van een huis dat temidden van de duinen ligt. Het huis, dat meerdere verdiepingen heeft en uit twee gebouwen bestaat, en daarachter de duinen, vormen het decor voor het slakken verzamelende kind.

Het bijschrift kon nauwelijks duidelijker: *Dit is Coen Adriaensz mijn soen*.²⁵ Wanneer we in aanmerking nemen dat deze kleine afbeelding deel uitmaakt van een pagina van het *Visboock* die gewijd is aan allerlei soorten slakken (waarbij de jonge Coen natuurlijk strikt genomen helemaal niet terzake deed), dan is het misschien niet overdreven in dit korte bijschrift enige trots van de inmiddels ongeveer 64-jarige vader te beluisteren. We weten niet wanneer deze tekening precies gemaakt is: het *Visboock* kwam tot stand in de loop van de periode 1577–79, en gezien Coens wandeling zal de tekening wel niet gemaakt zijn voordat het kind ruim een jaar oud was. Elders in het *Visboock* is te midden van beschrijvingen van gestrande walvissen en andere bijzondere natuurverschijnselen nog enige informatie over Coen te vinden, waardoor we met iets meer nauwkeurigheid kunnen vaststellen wanneer hij geboren moet zijn. Op 2 januari 1579 tekende Adriaen Coenen aan dat zijn zoon op dat moment *anderhallif* jaar oud was.²⁶ Daarmee zou Coen dus in de zomer van 1577 geboren zijn. Dat het kind in een duinachtige omgeving afgebeeld werd, is overigens bepaald niet in strijd met de Leidse afkomst van de schilder. Zijn vader had zich weliswaar in 1576 in Leiden gevestigd – op de vlucht voor de plunderende Spaanse en Staatse troepen die destijds het Hollandse platteland onveilig maakten – en woonde daar in 1580 nog steeds, maar bleef met grote regelmaat naar Scheveningen terugkeren.²⁷ Daar woonden niet alleen verschillende familieleden, maar dit dorp vormde voor hem ook de belangrijkste lokatie voor zijn werk en verzamelactiviteiten.²⁸ Zelfs kunnen we misschien iets naders zeggen over de duinen die op de achtergrond van de afbeelding van Coen met de slakjes te zien zijn. Uit Haagse archiefstukken uit het midden van de jaren 1560 blijkt dat Adriaen Coenen destijds niet alleen een huis in Scheveningen bezat, maar ook een daar dichtbij gelegen ‘croft’, een stuk duinland.²⁹ Zou deze croft identiek zijn aan *het stuxgen duijnlandt genaempt het slapersant groot omtrent een morgen, gelegen in den ambacht van Scheveninge*, dat in 1632 nog in het bezit was van zoon Coenraet?³⁰ En zijn

het misschien Coens ouderlijk huis en het ‘slapersant’ die we op de achtergrond van de afbeelding in het *Visboock* zien?

Een van de weinige dingen die we *niet* in het *Visboock* hebben aangetroffen is een mededeling die door Nijgh in een uitvoerig genealogisch artikel over de familie Van Schilperoort aan vader Coenen wordt toegeschreven: uit diens manuscripten (die tot stand kwamen in de periode dat Coenraet nul tot zeven of acht jaar oud was) zou blijken dat Coenraet als kind al schilder wilde worden.³¹ Wèl blijkt uit Adriaen Coens geschriften dat hij zijn zoon al heel vroeg meenam naar bijzondere evenementen, zoals de stranding van een walvisachtige op het Scheveningse strand, en dat hij zijn best deed een toekomstige goede positie voor hem te regelen. De gebeurtenissen rond de stranding van een vijftien à zestien voet lange dode hil of hille (een in deze streken zeldzame walvisachtige, de *balaena biscayensis*) vlakbij Scheveningen zijn in dit verband interessant. Het dier was vermoedelijk gestikt in een zalm en werd in juni 1581 door de Scheveningse vissers onder aanvoering van Adriaen Coens broer (de ‘zeevonder’ Jan Coenen) naar het strand bij het dorp gesleept, waar het een bezienswaardigheid vormde die mensen uit de verre omtrek naar het strand lokte. Onder die nieuwsgierigen was ook prins Willem van Oranje, die op dat moment in Den Haag verbleef. Het was geen toeval dat de prins Adriaen Coenen met *Visboock* en al bij zich riep aan het strand. Coenen was in die tijd wijd en zijd bekend als expert op dit gebied. Bovendien had Adriaen Coenen in 1574 de prins zijn eerste grote visboek ten geschenke gegeven, toen deze zich in Delft bevond tijdens het beleg van Leiden.³²

Bij de ontmoeting op het strand bij de dode hil was ook zoon Coen aanwezig. We laten Adriaen Coenen zelf aan het woord. In een eerste korte beschrijving van het voorval vermeldt hij de datum, 28 juni 1581: *ende soe quam die prinselycke excelenti mede tot Scheveninghe ende ontboot myn Adriaen Coenens bij hem met mijn visboock om te besien van diesgelijcke daer niet in en stont aldus dat ic wel een quartier van een uer by hem stont en praete met Koen mijn soentgen an myn hant*

*dat ghesconcken worde een stucke gouts. De prins hadde noch een heer by hem staen ende stonden aldus lanck en pratede van vischen etc.*³³ In een tweede, iets uitvoeriger versie uit hetzelfde manuscript krijgen we meer te horen over de toekomstplannen voor zoon Coenraet. Ditmaal lijkt het verhaal zich in 1582 af te spelen: *Soe bin ic bij hem gecomen met myn zoenken an myn hant van 5 jaren. Onder al hadden wij tesamen veel praets van vischen ende oock van mijn ander groote visboock dat ic hem voor dees tijt gesconcken hadde etc. ende ic seyde oft hij myn soenken wolter ter schole houden woude, ic woude hem dancken etc. Daer stont een heer bij hem ende seijde schenckt mijn heer u soen. Ic seyde mijn heer daer berade ic mijn op. Ende onder ander meer woorden seyde myn heer de prins comt morgen by myn inden Haech ende hebt ghij yet vremit van vischen brenckt die met U ende meer ander woorden ende myn soenken creech van de huisvrouw van de prins een stuc gouts.*³⁴ Het woord 'wolter' en de verwarrende datering van deze twee citaten hebben bij ons geruime tijd de indruk gewekt dat Coenen hier verwees naar een tweede zoontje, Wolter. Coenens eigen geschriften en de familiegegevens die door de publikatie van Nijgh (1970) en het hier gepresenteerde archiefmateriaal nu beschikbaar zijn, maken het echter zeer onwaarschijnlijk dat Coen een broertje had.³⁵ Bovendien blijkt uit het vervolg van dit verslag, dat Adriaen Coenen zich in het tweede citaat een jaar vergist en daarmee ook zijn zoontje een jaar ouder maakt dan hij in werkelijkheid was. De dag na het onderhoud aan het strand bezocht Coenen de prins in Den Haag en overhandigde hem persoonlijk twee bijzondere gedroogde vissen, *ende alsoe desen dach een quade mare an hem quam dat Breda ghewonnen was was daer groote swaricheyt int hof ende hij dede myn een pont geven ende den brenger van dien seyde myn heer is nu een arm heer op een ander tijt sal hij t beter voorsien.*³⁶ Breda, dat met de omringende Baronie prinselijk bezit was, viel op 27 juni 1581, en al deze gebeurtenissen speelden zich dus af toen Coen van Schilperoort net vier jaar oud was. Adriaen Coenens poging de patronage van Willem van Oranje te verwerven voor de

Afb. 7. Deel van een kaart van Leiden uit 1578 met daarop het perceel aan de Cellebroedersgracht waar het huis stond van Coenraet van Schilperoorts vader, Adriaen Coenen. Daarin de naam van de eigenaar:

opleiding van zijn zoon slaagde dus niet. Anderzijds lijkt hij de stap te groot te hebben gevonden om zijn zoon 'aan de prins te schenken', zoals door de heer in het gezelschap van de prins werd voorgesteld. Een mogelijke hofcarrière was daarmee van de baan. Vader Coenen had echter meer pijlen op zijn boog. Zelf was hij al sinds 1574 afslager en schrijver van de Scheveningse visveiling: een ambt dat hij dankte aan de prins en dat tot zijn aanstelling altijd gerouleerd had binnen de kringen van de Scheveningse vissers. De laatsten stelden zijn monopolisering van deze positie bepaald niet op prijs en dienden begin 1580 een protest in bij Haagse instanties toen duidelijk werd dat Coenen pogingen deed zijn zoon als zijn opvolger aangesteld te krijgen. Eind 1582, toen Coenen zelf 68 jaar was en zijn zoon ruim 5, besloten de Staten van Holland tegemoet te komen aan de protesten van de Scheveningers en het ambt na Coenens dood weer te laten rouleren.³⁷

Beginjaren als schilder

Beide pogingen van Adriaen Coenen een goede toekomst voor zijn zoon te verzekeren liepen dus op niets uit. Hoe, wanneer en door wie besloten werd dat Coen zou gaan schilderen, is onduidelijk. Maar het lijkt aannemelijk dat hij die wens niet van een vreemde had. Tenslotte moet zijn vader tijdens Coens kinderjaren bijna dagelijks in de weer zijn geweest met pennen, verf en penseelen bij het vervaardigen van zijn geïllustreerde geschriften over vissen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hij zijn zoon de eerste tekenlessen heeft gegeven. Misschien waren dat wel tekenlessen naar de natuur. Of de vader nog in leven was toen Coenraet in de periode 1590-1600 enige jaren in de leer was bij de Leidse schilder mr. Isaac Nicolai van Swanenburgh is onbekend. We weten over deze fase verder niet meer dan dat Coenraet het grootste deel van zijn jonge jaren woonde in een huis aan de Cellebroedersgracht in Leiden *in de gebuurte van Samarien* (afb. 7).³⁸ Coen bleef, waarschijnlijk samen met zijn moeder, in dit huis wonen na de dood van zijn vader. Misschien mogen we afleiden uit de verklaring van Jan Bury, die

te goeder naam en faam bekend staand 'jongman' was.⁴¹ In 1602 had de oude mr. Isaac Nicolai van Swanenburgh een soortgelijke verklaring afgelegd.⁴²

Onder leiding van dezelfde mr. Isaac Nicolai diende een groepje Leidse schilders in 1610 een verzoek bij de stadsoverheid in om een gilde te mogen oprichten. Onder hen vinden we ook Coenraet van Schilperoort. Dit verzoek had niet in de eerste plaats te maken met een verlangen de kwaliteit van de Leidse schilderkunst te beschermen. Deze schilders vonden het onrechtvaardig dat buitenstaanders en in het bijzonder Brabanders zomaar hun schilderijen op de Leidse markt konden slijten. Net als hun collega's in enkele andere Hollandse steden in deze jaren wensten ze een bevoorrechte positie binnen hun eigen stedelijke markt, een verschijnsel dat zich ook in enkele andere bedrijfstakken voordeed.⁴³

Het begin van Coenraet van Schilperoorts loopbaan lijkt vrij voorspoedig te zijn verlopen. Gezien de verspreiding van zijn werk in Leidse kringen, was er vraag naar zijn schilderijen en tot ongeveer 1620 vinden we mededelingen over vorderingen die hij had op klanten, terwijl verwijzingen naar schulden ontbreken. In de winter van 1617-'18 werd hij echter ziek en in februari 1618 liet hij een testament maken dat een eerder en niet bewaard gebleven testament uit 1602 verving. Veruit het grootste deel van zijn bezittingen was bestemd voor zijn neven en nichten van vaders- en moederszijde, een indicatie overigens, dat hij zelf geen kinderen, broers of zusters had. Daarnaast vermaakte hij twee van zijn eigen landschappen en twee oude schilderijen aan de weduwe Neeltgen Amendr. bij wie hij op dat moment inwoonde.⁴⁴ Jan Arentsz van der Hidde zou al zijn prenten krijgen, en zijn goede vriend kapitein Adriaen van Tethrode, een van de medeondertekenaars van het verzoek tot oprichting van het gilde, mocht zes boeken uitkiezen. Uit het feit dat Schilperoort 21 gouden ringen in een doosje vermaakte aan Annetgen Symonsdr. blijkt eveneens dat hij niet onbemiddeld was; voor haar waren ook bestemd zijn *beste swarte laekense mantel ende daertoe een bijbel*.⁴⁵ Schilperoort her-

stelde echter en trouwde op 1 maart 1620 in de Leidse Pieterskerk met deze Annetgen. Hij was toen ongeveer 43 jaar oud.⁴⁶

De latere jaren

Op dit punt kunnen we misschien de biografische gegevens nog op een andere wijze gebruiken ter verheldering van de professionele activiteiten van Schilperoort. In zijn bespreking van de Innsbrucker tekening met het onderschrift *Coenraet Schilproort fecit in Geneveroy* spreekt Wegner het vermoeden uit dat deze aanduiding verwijst naar een reis die Schilperoort gemaakt zou hebben door Frans-Zwitser gebied. Daarmee zou in ieder geval duidelijk worden hoe Schilperoort aan zijn berglandschappen kwam. Natuurlijk hoeft hij zijn tekeningen niet naar de werkelijkheid gemaakt te hebben. Maar sommige tekeningen – of zelfs een flink aantal, als we de veertien in het Boedapester museum even in deze beschouwing betrekken – staan op bladen uit een schetsboek en dat maakt zo'n reis wel aannemelijk. Veel anders dan speculeren kunnen we niet over tijdstip en bestemming van deze reis. Wegner suggereert dat Schilperoort zijn vroegere leerling Jan van Goyen op diens reis in 1615-'16 naar Frankrijk vergezeld zou kunnen hebben. Op stilistische gronden vindt hij het echter onwaarschijnlijk dat de genoemde tekening zo laat tot stand zou zijn gekomen.⁴⁷

Bredius daarentegen speculeert over een mogelijke buitenlandse reis in 1619-'20.⁴⁸ Daar valt iets voor te zeggen. Zoals we zojuist gezien hebben was Schilperoort in januari-februari 1618 ernstig ziek. Hij machtigde zijn vriend kapitein Van Tethrode op 3 augustus van dat jaar om het huis aan de Cellebroedersgracht in Leiden te verkopen tegen elke prijs die hij goed vond; en precies twee weken later gaf hij dezelfde Van Tethrode een volmacht om al zijn zaken waar te nemen.⁴⁹ Zou mr. Coenraet zo'n reis misschien ondernomen hebben in verband met zijn gezondheid? In ieder geval kan een reis in de periode tussen augustus 1618 en maart 1620 duidelijk maken waarom de niet meer piepjonge Schilperoort wachtte met trouwen, terwijl hij Annetgen blijkens de 21 gouden

ringen zeker al vóór 1618 kende. Of deze veronderstelde reis dezelfde was tijdens welke de schetsboektekeningen tot stand kwamen blijft hiermee natuurlijk nog steeds duister. De eerste jaren na zijn huwelijk met Annetgen moet het Schilperoort nog steeds goed zijn gegaan. Er werden zeker twee, en misschien vier kinderen tijdens dit huwelijk geboren. Over een dochter, Janneken genaamd, en over twee kinderen waarvan we de namen niet kennen horen we straks nog iets meer; één kind overleed jong.⁵⁰ Net als in de voorgaande periode had Coenraet vorderingen op personen die geld van hem geleend hadden en beschikte hij over een volmacht tot het incasseren van huren. In 1626, echter, werd zijn vrouw Annetgen ziek. Ze liet haar testament opmaken in april van dat jaar en overleed vermoedelijk kort daarna.⁵¹ Wat er precies in de daaropvolgende drie jaar gebeurd is, blijft onduidelijk, maar vanaf 1630 ging het langzamerhand steeds slechter.⁵² In dat jaar hertrouwde Coenraet van Schilperoort.⁵³ Zijn tweede vrouw, Tryntgen Cornelisdr, was de weduwe van de wachtmeester Jacob Andries Vermy en werkte mogelijk als tapperijhoudster. Het huwelijk bleek echter al snel een mislukking. Wegens ruzie en tweedracht liet het echtpaar in februari 1632 een scheidingscontract vastleggen bij de Leidse notaris C.C. Moy: *te kennen gevende zij comparanten, hoe dat tuschen hen beijden sodanige inconuenienten ende ondersceijden eenigen tijt herwaerts ontsaen zijn, datter niet alleen geene lieffde en affectie off apparentie van dien meerder en es, maer ter contrarie grote twist ende tweedracht.*⁵⁴ Elk nam de bezittingen terug die hij of zij had ingebracht bij het huwelijk en betaalde de eigen schulden. Tryntgen behield een aantal ringen en de zilveren messen die Coenraet haar als huwelijksgeschenk had gegeven. Zij behield ook de tien schilderijen die hij tijdens hun huwelijk gemaakt had – waarin we misschien een aanwijzing voor zijn produktiviteit mogen zien en mogelijk ook een aanwijzing voor de problemen die hij had bij het vinden van kopers – evenals drie eerder door hem vervaardigde schilderijen.⁵⁵ Hoewel er in 1631 nog sprake was van een

vordering van Schilperoort op een inmiddels overleden jonkheer-student, horen we nadien alleen nog maar over schulden. Vooral de kunstliefhebber en glazenmaker Foy Claesz van Noort had sinds januari 1630 behoorlijke bedragen van Schilperoort tegoed, waarvoor diens huis aan de Cellebroedersgracht als onderpand diende. In oktober 1634 leidden met name de vorderingen van Van Noorts executeurs-testamentair ertoe dat Schilperoorts bezittingen na inventarisatie in het openbaar verkocht werden. Notaris Pieter Joostensz Warmont, die door het stadsgerecht tot curator over de boedel was benoemd, regelde de verkoop van het huis aan de Cellebroedersgracht, dat uiteindelijk in januari 1635 verkocht werd. Van Noorts erfgenamen waren niet de enige schuldeisers: uit de opbrengst van de verkoop moest bijvoorbeeld ook achterstallig schoolgeld voor Coenraets dochter Janneken betaald worden, evenals belastingen, bakkers- en apothekerskosten en nog een aanzienlijk bedrag aan zijn dochter.⁵⁶ Financieel en sociaal was Schilperoort geruïneerd.

Als we op de naspeuringen van Bredius mogen vertrouwen ging het Mr. Coenraet ook in andere opzichten slecht. In deze periode werden in Leiden twee kinderen begraven die aangeduid worden als *kind van Mr. Coenraet*: het eerste op 16 oktober 1633, het tweede op 8 augustus 1635. Aangezien Mr. Coenraets tweede huwelijk slechts duurde van november 1630 tot februari 1632, lijkt het waarschijnlijk dat dit kinderen waren uit zijn eerste huwelijk (1620–'26), die dus tussen de zeven en vijftien jaar oud moeten zijn geweest toen ze overleden.⁵⁷ Kort na de uiteindelijke afwikkeling van zijn schulden, op 28 maart 1636, werd Schilperoort, vermoedelijk vanwege de blamerende openbare verkoop van zijn bezittingen, niet herbenoemd als voogd over enkele Leidse kinderen. Dit alles moet hem te veel zijn geworden: voor het eind van 1636 was Schilperoort overleden, op ongeveer 59-jarige leeftijd.

Huisraad en schilderijen

Hier eindigt het chronologische verslag over de achtergrond en levensloop van Coenraet

van Schilperoort en daarmee wordt het tijd om te onderzoeken wat we kunnen ontdekken door een nadere blik te werpen op zijn bezittingen. In 1632 werd de inventaris opgemaakt in verband met zijn scheiding van Tryntgen Cornelisdr. Een uitvoerige lijst van de bezittingen van Mr. Coenraet – en alleen die van hem – op dat moment bevindt zich in het notarieel archief van Leiden.⁵⁸ Een deel daarvan bestaat uit een opsomming van zijn huisraad en kleding. Anders dan het boeken- en schilderijenbezit werd dit niet belangrijk genoeg bevonden door Bredius om in zijn *Künstler-Inventare* gepubliceerd te worden. Spectaculair is het ook geenszins, maar dat is op zichzelf niet zonder betekenis wanneer we bedenken dat we hier te maken hebben met de persoonlijke bezittingen van een Leids schilder die in 1632 toch een dertigjarige, vrij succesvolle carrière achter de rug had. Bovendien kan ook ‘gewoon’ huisraad soms het nodige onthullen.⁵⁹

Zoals gebruikelijk komen op de inventarislijst geen ‘nagelvaste’ voorwerpen zoals bedsteden en dergelijke voor. Wel horen we onder wat voor dekens Schilperoort sliep (een witte en een groene), welke soort kleren hij droeg (onder meer twee zwart lakense mantels, een zwart lakens pak, verschillende gewafelde kragen, enkele hemden, broeken en hoeden) en met wat voor meubels en gebruiksvoorwerpen hij zich omringde. Kan het toeval zijn dat zijn gordijnen groen waren, net als die van talloze Hollanders tijdens de achttiende eeuw?⁶⁰ Onder het kleinere huisraad vinden we in hoofdzaak doodgewone voorwerpen, zoals een aantal koperen potten, ijzeren haardijzers, roosters, tinnen schotels en kroezen, koperen kandelaars, een aantal mandjes, waterpotten, een tinnen zoutvat en verder een bed met peluw en drie oorkussens, enkele tafelkleden, *twee groene matte stoelen*, een klein vierkant eiken tafeltje, een eiken kapstok, een kinderstoeltje, een oude blaasbalg met een koperen pijp, twee wagenschotten⁶¹ tresootjes, een *vischspaen met een ijseren steel* en een spiegelkje met een vergulde lijst.

De lijst wekt allesbehalve een indruk van welstand. We mogen natuurlijk niet vergeten dat het hier alleen om Coenraets deel van het

huisraad ging en dat het linnengoed en een deel van het kleine huisraad waarschijnlijk aan zijn vrouw toebehoorden. Dan nog zijn echter de afwezigheid van glaswerk, het betrekkelijk geringe aantal koperen voorwerpen en de al evenmin uitgebreide tinsortering veelbetekenend. Als we in aanmerking nemen dat er geen enkel voorwerp van zilver of goud op de lijst voorkomt en dat bij de scheiding Coenraets vrouw niet alleen de zilveren lepels behield die ze van hem gekregen had, maar ook zijn gehele schilderijenproductie van de afgelopen jaren, moge duidelijk zijn dat alle (nog resterende?) voorwerpen van enige echte waarde tegelijkertijd met zijn vrouw uit het huishouden verdwenen waren.⁶² De inventaris bevestigt zo wat we uit de eerder besproken bronnen al wisten. Het ging Coenraet van Schilperoort na de dood van zijn eerste vrouw en in elk geval vanaf zijn hertrouwen in 1630 bepaald niet voor de wind.⁶³

Naast het gewone huisraad vinden we in de inventaris ook een opsomming van voorwerpen die direct te maken hadden met Schilperoots schilderwerkzaamheden. Ze worden echter maar heel summier beschreven. Een oude viool met een strijkstok lag gezien de volgorde van de lijst vermoedelijk bij de schildergereedschappen. Een verkuip bevond zich in een ander huis (misschien omdat daar een betere gelegenheid was om verf te mengen) en verder horen we over *eenig schildersgereetschap van doosgens ende anders, niet nodich geacht omme perteculier gespecificceert te werden, een rustingh met een piek, een zytgeweer* (sabel of degen) *met een houwer, een out bardesaentgen* (= partizaan, een korte piek met brede punt), en een pakmand met wat oude prenten. Met uitzondering van de prenten doen de laatstgenoemde voorwerpen enigszins denken aan de requisieten in een rommelhok. Maar het was dan wel het rommelhok van een schilder, want er is een onmiskenbare gelijkenis met de (overigens veel rijkere) inhoud van de door Scheller beschreven *bergruimte* of kleine schilderkamer van Rembrandt, waarin handwapens, pijlen en bogen, schilden en assegaaien te vinden waren naast afgietsels van allerlei lichaamsdelen, kalebassen en blaasinstrumenten.⁶⁴

De algemene indruk van soberheid wordt bevestigd door Schilperoorts bezit aan schilderijen: wat hij nog over had na het vertrek van zijn vrouw was een bescheiden verzameling. Niet alleen in vergelijking met de schilderijencollecties van zeventiende-eeuwse schilders-verzamelaars als Jan van de Cappelle of Martinus Spaeroogh, maar ook in verhouding tot het bezit aan kunstwerken van enkele leden van de laat zestiende-eeuwse elite in Leiden en dat van zeventiende-eeuwse Hollandse verzamelaars in andere steden, was Schilperoorts kunstbezit zeer beperkt van omvang en allesbehalve uitzonderlijk qua thematiek. Het geheel had zeker niet het karakter van een kunstverzameling, maar doet eerder denken aan een iets uitgebreidere versie van het gewone 'bestand' aan schilderijen dat niet schilderende of kunstverzamelende Hollanders in huis hadden.⁶⁵

Hier volgt het betreffende deel van de inventaris:

eerst drijer cleijne tafereeltgens wesende freutagie⁶⁶/ twee cleijne trongiens sonder lijsten/ een cleijn saerdetgen van de werelt/ noch een groter mans trongie gemaect bij Blocklandt/ noch een conterfeytsel van het kint van Mr. Coenraet/ een lantschappen met een swart lijstgen/ noch vyer lantschappens met swarte lijstgens/ noch drije trongiens sonder lijstgens/ een schilderijgen van Emaus met een vergulde lijst/ noch een schilderijgen wesende een freutagie met een wageschotte lijstgen/ drije cleijne lantschapkens sonder lijsten/ noch het conterfeytsel van Mr. Coenraet voornoemt/ twee conterfeytsels van des voorn. Mr. Coenraets vader ende moeder/ noch een conterfeytsel van een doot kindeken van de selve Mr. Coenraet/noch een conterfeytsel van des voorn. Mr. Coenraets overleden huysvrouw.⁶⁷

Van de in totaal 26 schilderijen waren er dus zes familieportretten: een (zelf?)portret van Mr. Coenraet, twee portretten van zijn ouders, een schilderij van zijn overleden vrouw, een portret van een van zijn kinderen – misschien zijn dochter Janneken – en een portret van een overleden kind uit zijn eerste huwelijk. Dat deel kunnen we het best betitelen als het familiealbum. Onder de overige schilderijen vallen vooral de zes andere *tron-*

giens (= tronies, ofwel fantasieportretten) op, en verder de vijf landschappen, de afbeelding van Emmaus, en de vier stillevens met fruit. Mogen we, gezien de ene vermelding van een werk door Anthonie Blocklandt, veronderstellen dat al het overige werk van Mr. Coenraet zelf was?

Boekenbezit

Juist het bijna armoedige karakter van het huisraad en het evenmin indrukwekkende schilderijenbezit maken het contrast met Schilperoorts rijke verzameling boeken des te groter. Misschien moeten we daar ook een deel van de verklaring zoeken voor het ontbreken van andere tekenen van welstand in zijn huishouden. Schilderen was zijn vak en het was in ieder geval zijn voornaamste bron van inkomsten, zoals ook blijkt uit de claim van zijn ex-vrouw, die nauwelijks zal zijn ingegeven door sentimentele of kunstzinnige overwegingen. Maar lezen en boeken verzamelen moet zijn voornaamste, redelijk kostbare interesse zijn geweest. De lijst van Schilperoorts boeken beslaat het grootste deel van de inventaris van zijn bezittingen: hij had ongeveer tweehonderd boeken, waarvan er zo'n 125 met auteursnaam of een deel van de titel genoemd worden.⁶⁸

Net als van de schilderijen is ook een overzicht van de boeken bij Bredius te vinden, maar opnieuw heeft Bredius er een aantal weggelaten en de volgorde geheel gewijzigd.⁶⁹ Een volledige opsomming zou hier te veel ruimte vergen en bovendien slechts zinvol zijn wanneer ze vergezeld ging van een toelichting bij elk boek. Hier is het dan ook vooral interessant een blik te werpen op de indeling en de belangrijkste categorieën. De boeken worden in de inventaris naar formaat opgesomd, maar uit de slotopmerking in de lijst blijkt dat ook hun waarde bepaalde of ze al dan niet een individuele vermelding kregen: *en nog 60 à 70 boeken in 40 en 80 van weinig importantie.*

In tegenstelling tot zijn schilderijenbezit kon Schilperoorts bibliotheek zich gemakkelijk meten met de collecties van tijd- en stadgenoten die qua status en inkomen ver boven hem stonden. Dat is des te opmerkelijker omdat onderzoek in Leidse boedelinventarissen uit

de late zestiende en vroege zeventiende eeuw tot nog toe het beeld opleverde dat boekenbezit weliswaar in bijna alle lagen van de bevolking voorkwam, maar dat het bij de lagere en middengroepen toch meestal om kleine aantallen ging. Overigens waren ook in hogere kringen genoeg mensen te vinden die geen boeken bezaten. Alleen bij gefortuneerde leden van de stadselite heeft men tot nog toe grote collecties van tussen de 100 en 1000 boeken aangetroffen.⁷⁰ Bangs, die het boeken- en kunstbezit van enkele gefortuneerde Leidenaren in de late zestiende eeuw heeft onderzocht, komt tot een totaal van 163 titels voor de bibliotheek van de notabelen en schouten Nicolaas van Berendrecht en zijn zoon Jan (geïventariseerd in 1567); tot 182 boeken in het bezit van de bestuurder Jan van Brouhoven (geïventariseerd in 1590) en tot 150 titels voor de bibliotheek van Marytgen van Zyl en Pieter Smaling (geïventariseerd in 1587) die behoorden tot de kringen van de grote ondernemers. Elk van deze bibliotheken weerspiegelde uiteraard de bijzondere interesses van de bezitter, maar de onderlinge overeenkomsten waren minstens even opvallend.⁷¹

Het boekenbezit van Schilperoort vertoonde niet alleen qua omvang maar ook qua thema's veel overeenkomsten met deze door Bangs bestudeerde Leidse collecties. Het sluit ook aan bij de andere uit Leids onderzoek bekende boekenverzamelingen van deze periode. Baart vatte in 1986 de voornaamste categorieën als volgt samen: *Gaat het om een bibliotheek, de groep met meer dan honderd boeken, dan zijn er twee bijna even belangrijke onderwerpen: de religieuze en de profane literatuur. Deze laatste sector wordt vooral bepaald door letterkundige werken uit de klassieke oudheid, verhandelingen over grammatica en syntaxis, aangevuld met geschiedschrijving, rechtshistorische werken en boeken behorend bij het beroep van de boekbezitter. Bijna altijd zijn er één of enkele werken van Erasmus onder. Een enkel boek gaat over de dieren- en plantenwereld.*⁷²

Als we daar een door Baart vreemd genoeg niet genoemde categorie aan toevoegen – die van de atlanten, reisboeken en verhandelingen over vreemde werelddelen, die destijds

een zeer belangrijke plaats innamen in veel bibliotheken – waren al deze categorieën goed vertegenwoordigd in Mr. Coenraets bibliotheek. Hoogstens moet een uitzondering worden gemaakt voor de juridische of rechtshistorische publikaties. Schilperoorts verzameling geschriften op religieus terrein was respectabel. Ze bestond uit zowel gedrukte als ongedrukte werken, waaronder natuurlijk de bijbel, een Duitse catechismus, *eenige predicatien*, Franse en Duitse psalmboeken, en het wijd en zijd verspreide psalmboek met muziek van Aldegonde: *Het boeck der Psalmen: wt der Hebreïsscher sprake in Nederduitschen dichte overgeset door Philips van Marnix genaemt van Sint Aldegonde*.⁷³ Ook vinden we de *Historia ecclesiastica. Dat is warachtige beschrijvinge aller ouder christelijcker kercken*⁷⁴, naast een Nederlandse editie van van Augustinus' *De Civitate Dei*, de *historien van Luterus in hoochduitsch*, en *De historien oft gheschiedenissen der vromer martelaren vergadert by Adriaen van Haemstede*, waarvan tussen 1566 en 1657 vele edities verschenen. Een oudt *catholijck bouck sonder tytel* ontbrak niet, evenmin als verhandelingen over het Concilie van Trente, geschriften over paus Clemens VIII, het *Het schat-boeck der christelijcke leere door Zacharias Ursinus* (Leiden 1606), de wat oudere *Die gulden arcke, waarin de kern ende beste hoofdspruiken der heylicher schrift* door Sebastiaen Franck⁷⁵, het *Huysboeck*, inhoudende 50 sermoenen door Heinrich Bullinger⁷⁶ en *De Bijbel der nature: dat is van de waerheit der christelijcke religie* door Philippe de Mornay (Amsterdam 1602).

In de categorie niet-religieuze werken moeten we misschien beginnen met de klassieke literatuur, al was ook die vanwege de ordening per formaat verspreid te vinden door de hele inventarislijst. Tacitus, Vergilius, Plutarchus en Homerus waren er allemaal. Apart genoteerd staan de *Ilijades Homeri* en *De dolinge van Ulysse: Homerus' Odysseia I-XVIII in Nederlandse verzen van Dierick Volckertsz Coornhert*. Op het terrein van de klassieke geschiedenis vinden we werk van Flavius Josephus, misschien wel *Des historieschrijvers boecken te weeten vanden ouden joodschen gheschiedenissen twintich* (Leiden, 1594),

verder een leven van Alexander de Grote, en een *tractaet der Grieccken op en ondergange*. Van de beroemde 'moderne' Italiaanse werken bezat Schilperoort Boccaccio en Petrarca, beide in Duitse vertaling. De categorie van de grammatica's en woordenboeken was heel klein, maar onthult wel iets over de eigenaar. Schilperoort bezat een Duits en een Frans woordenboek en kon in ieder geval goed Duits lezen. Maar we vermoeden, gezien de samenstelling van de bibliotheek en de afwezigheid van een Latijns woordenboek, dat Mr. Coenraet net als zijn vader geen Latijn las.⁷⁷ De geschiedwerken vormen een van de grootste categorieën onder de profane boeken: natuurlijk was er de eerste (1614) editie van J. Orlers' Leidse stads geschiedenis (*Beschrijvinge der stad Leyden*) en verder treffen we werken aan van Paulus Merula en Emanuel van Meteren, kronieken van Brabant, Friesland, en Zeeland, het al wat oudere maar steeds opnieuw uitgegeven *chronijckbouck Carionis* (waarschijnlijk de *Chronica Carionis: van den beghinne der werelt aen tot op keijser Carolum, den vijften van dien name* door Johannes Carion waarvan de eerste editie dateerde van 1537), werk van Paulus Jovius, en de inmiddels al bijna antieke Hollandse Kroniek. Deze *Divisie-kronijk. Die chronijcke van Holland, Zeelant ende van Vrieslandt. Beginnende van Adams tijden ...* was oorspronkelijk in 1517 verschenen bij Jan Seversz te Leiden, en het is niet ondenkbaar dat Schilperoort dit werk van zijn vader geërfd had. Die putte eruit voor onder andere zijn relaas over een 'wilde vrouw' die uit het Purmermeer gehaald was in 1403 en merkte in zijn geschriften op: *Ende ic daer uut ghescreven. Die groote Cronijcke was gheprent tot Leijde bij mijne tijden bij Jan Zevertsz printer die noch een dochter tot Leijden nu ter tijt heeft woonen genaemt Anna Jans*.⁷⁸ Naast dergelijke kronieken en andere historische overzichtswerken vinden we in de inventaris de *beschrijving van 't leven van keijser Karell*, enkele werken over de Franse en Engelse koningen en de *Apologie ofte Verantwoordinghe van den Prince van Orangien* (1581). Een wat kleiner aantal boeken in de inventaris toont de belangstelling van Mr. Coenraet

voor lied-, vertel- en dichtkunst, en voor de literaire activiteiten van de rederijderskamers. Er is sprake van *een geschreven refereijn bouck*, van de beroemde geschiedenis van de Vier Heemskinderen, van oude romances, zoals de complete achttien-delige *Amedis de Gaule*, van een liedboek en van *Pegasides pleijn ende den lust-hof der maeghden begrepen in 16. amoreuse poëtelijsche stichtende boecken* door Jan Baptist Houwaert.⁷⁹ Aardig is ook de vermelding van *Den lusthof van retorica waerinne verhael gedaen wordt van de beschrijvingen ende 'tsamenkomsten der Hollantscher cameren vanden rederyckers binnen Leijden geschiedt den 26 mei 1596* (Leiden 1596). En wat natuurlijk niet mocht ontbreken was Sebastiaan Brants beroemde *Narrenschyp*, waarvan de eerste editie verscheen in 1494. Het *Narrenschyp* was het eerste literaire werk dat, een jaar na de terugkeer van Columbus uit Amerika, melding maakte van de nieuw ontdekte wereld.⁸⁰

Niet alleen daaruit blijkt dat Schilperoort, zoals bijna iedereen in zijn tijd, zeer geïnteresseerd was in reisverslagen over weinig bekende streken en beschrijvingen van nieuw ontdekte werelddelen. Amerika was in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw nog steeds de Nieuwe Wereld in letterlijke zin⁸¹; de beroemde reis om de wereld (1598–1601) van Olivier van Noordt speelde zich af toen Schilperoort begin twintig was, en allerlei andere gebieden waren misschien wel ontdekt maar nog nauwelijks grondig verkend. Hij bezat enkele atlassen of *caertboucken* en Van Noordts reisverslag: *Beschrijvinge van de voyagie om den geheelen werelt-kloot* (Amsterdam 1618). Verder vinden we meerdere werken over Amerika waaronder Joannes de Laet, *Nieuwe werelt ofte beschrijvinghe van West Indien* (Leiden 1625), en Joseph de Acosta, *Historie naturael ende morael van de Westersche Indien waerinne gehandelt wordt van de merkelijsste dinghen des hemels, elementen, metalen, planten ende ghedierten van dien; als oock de manieren, ceremonien, wetten, regeeringen ende oorloghen der Indianen* (vertaald uit het Spaans door Jan H. van Linschoten, Enkhuizen 1598). En natuurlijk was er de wijd en zijd beroemde *Cosmogra-*

phia van Sebastiaan Münster, die zowel de nieuwe als de oude wereld beschreef. Tussen 1544, toen de eerste druk van de *Cosmographia* verscheen (in het Duits), en 1632 waren inmiddels twintig Duitse edities uitgekomen, nog afgezien van Latijnse, Franse, Italiaanse en Tsjechische vertalingen.⁸² Schilperoorts belangstelling strekte zich ook uit tot minder bekende of exotische delen van de oude wereld, zoals blijkt uit de vermelding op de inventarislijst van het *Tractaet van een reysch in Turckije gedaen*⁸³, *Jan Huijgen van Lintschoten, en het Journael van een reys gedaen in Moscovien*. Het *Tractaet van de Reijs van Jerusalem* verwees waarschijnlijk naar Bernhard von Breydenbachs *Peregrinatio in terram sanctam* (Mainz 1486). Een Nederlandse editie van deze populaire gids voor pelgrims was in 1488 verschenen, verlicht met 25 houtsneden door Erhard Reuwich. De zeven grote panorama's van Venetië, Parenzo, Corfu, Madon, Candia (Kreta), Rhodos en Jeruzalem in dit werk zijn wel beschouwd als *de eerste individuele stadsporetten, waarbij de topografische herkenbaarheid voorop staat*.⁸⁴ Fascinerende stof voor een landschapschilder!

Daarmee komen we terecht op het gebied van de vakliteratuur. Erg groot was die rubriek niet. Een *bouck genaempt Sebastiaen Ferli* verwees naar een van de talrijke werken over architectuur van Sebastianus Serlio (1475–1552). En uiteraard was het onvermijdelijke *scilderbouck van Carel Vermander* in Schilperoorts bibliotheek te vinden: we weten niet of het de eerste (1604) of de tweede editie (1618) was. Verder horen we slechts over een niet nader omschreven *teyckenbouck* en een al even onduidelijk *bouck gescildert van watverruw*, die meer doen denken aan schetsboeken dan aan gepubliceerde werken. Het is heel verleidelijk in dit boekenbezit naar sporen te zoeken van Schilperoorts achtergrond en op overeenkomsten te wijzen tussen zijn belangstelling en de levenslange nieuwsgierigheid van zijn vader naar alles wat met de natuur te maken had. Die sporen zijn ook wel degelijk te vinden. Zo vinden we verschillende boeken over de natuur in Schilperoorts bibliotheek, zoals de klassieker van Plinius (*Natuijrbouck*). Dat zal overigens

zeker niet de complete *Historia Naturalis* van Plinius de Oudere geweest zijn, maar eerder een van de compilaties van excerpten daaruit die buitengewoon populair waren in de zestiende eeuw.⁸⁵ Er was een niet nader omschreven herbarium, en een *bouck van herbarium van Lobell* – misschien het *Kruydtboeck* van de beroemde Matthias de l'Obel (1538–1616) of diens *Plantarum seu stirpium icones*. En kan de aanduiding *een beschreven bouck van den voorn. Coenraets vaeder* naar iets anders verwijzen dan naar diens Haagse *Visboock* of het Antwerpse *Walvisboock*? Ook kunnen we vermoeden dat twee oudere werken over (natuur)verschijnselen en wonderbaarlijke geschiedenissen in Schilperoorts bibliotheek ooit toebehoord hadden aan zijn vader. Met *noch een out bouck van Bartholomees Engelsz* werd vast en zeker bedoeld het in Haarlem in 1485 in het Nederlands verschenen *Van den proprieteijten der dinghen* door Bartholomaeus Anglicus. En verwijst de vermelding *het tweede ende derde deel van de schatkamer der wonderlicke geschiedenissen* soms naar *Het wonderlijcke schadt-boeck der historien, begrijpende vele seltsame, vremde ende wonderbaarlijcke gheschiedenissen, vergaert uit vele gheloofweerdighe auteuren door P. Bosteau*, dat in 1596 in vier delen verscheen in Amsterdam? Pierre Boiastuu's eerste verzameling *histoires prodigieuses* was in 1560 in het Frans verschenen; latere edities werden aangevuld met geschriften van Claude de Tesserant en François de Belleforest.⁸⁶ Deel II van de Nederlandse editie heette toepasselijkerwijs *Het wout van wonder*, Deel III *Wonderbaarlijcke historien*. Toch liggen de parallellen meer onder dan aan de oppervlakte wanneer we zoeken naar verbindingen tussen Schilperoorts specialisatie in de landschapschilderkunst en zijn vaders enorme belangstelling voor de natuur. Het is onmogelijk en ook niet nodig om Schilperoorts interesses regelrecht af te leiden uit zijn vaders belangstelling, beroepsactiviteiten en verdere bezigheden. Maar het zou onzinnig zijn te doen alsof er geen familietradities bestaan juist op het gebied van interesses en vaardigheden.⁸⁷ Dat van Schilperoort naast zijn talrijke landschappen ook *Een strandeken daer Petrus op te See wandelt*, een

afbeelding van *verscheyden vogelkens naert leven gedaan* en een schilderij van de tocht van Hannibal over de Alpen (olifanten!) bekend zijn, kan toch nauwelijks toeval zijn en versterkt de indruk van een nauwe associatie tussen vader en zoon. Wat beiden onmiskenbaar met elkaar gemeen hadden was een enorme nieuwsgierigheid en een vaardigheid in het uitbeelden. Bij de vader kwamen ze samen in de vervaardiging van zijn manuscripten, die hem weliswaar een zekere bekendheid en status bezorgden, maar van hem noch een geleerde noch een schilder of illustrator maakten. Hij was en bleef een man van de praktijk die het van visserszoon gebracht had tot betrekkelijk welgesteld handelaar, visexpert en plaatselijk notabele. Bij de zoon raakten die twee belangstellingen min of meer los van elkaar: schilderen werd zijn beroep, terwijl lezen zijn voornaamste interesse moet zijn geweest. Het portret van Coen met de slakjes in zijn vaders *Visboock* maakt in ieder geval duidelijk dat de oorsprong van Schilperoorts belangstelling voor de natuur in zijn kinderjaren gezocht moet worden.

Bijlage: De door Bredius in zeventiende-eeuwse inventarissen achterhaalde schilderijen van Coenraet van Schilperoort alsmede de werken van Schilperoort die in 1640 in het bezit waren van Jan Jansz. Orlers.*

- 1 Een lantschap van mr. Coen (6 juli 1615, inventaris Anna Dircx, weduwe van de Leidse burgemeester Laurens Adriaensz van Swaenswijck).
- 2 Een lantschap van mr. Coenraet met wageschotte lijst
- 3/4 Twee lantschappen met wageschotte lijsten geschildert by mr. Coenraet van Schilperoort (29 november 1627, inventaris notaris E. Craen, Leiden).
- 5 Een onweer van mr. Coenraet van Schilperoort
- 6 Noch een onweer van mr. Coenraet van Schilperoort (1631, inventaris Foy Claesz van Noort, Leiden)
- 7 Een boerenkermis van mr. Coenraet (12 gulden)
- 8 Een heel groot lantschap van mr. Coenraet met beelden van mr. Jan van Goyen (25 gulden)
- 9 Een stuc van mr. Coenraet van verscheyden vogelkens naert leven gedaan (16 gulden)
- 10 Een lantschapgen van Coenraet mette beelden van mr. Jan van Goyen (2 gulden 10 stuivers)
- 11 Een lantschap van mr. Coenraet wesende de tocht van Hanibal over het geberchte (12 gulden)
- 12 Een strandeken daer Petrus op te See wandelt van mr. Coenraet (7 gulden) (1640, inventaris Jan Jansz. Orlers, Leiden)
- 13 Een lantschap van Mr. Coenraet
- 14 Een lantschap van Mr. Coenraet (1641, inventaris Claes Adriaensz van der Maes, Leiden)
- 15 Een lantschap van Mr. Coenraet van Schilperoort (1643, inventaris Tobias Moyaert, Leiden)
- 16 Een lantschap van Mr. Coenraet van Schilperoort (1645, inventaris Claes Claesz van Leeuwen, Leiden)
- 17/18 Twee lantschappen van Mr. Coenraet van Schilperoort (1647, inventaris Dirck Jansz van Cortenbosch, Leiden)
- 19/20 Twee schilderijen van Mr. Coen (1649, inventaris van P.D. van Leeuwen, Leids notaris te Woerden)

- 21/22 Twee lantschapjes van Mr. Coenraet
- 23 Een zeetge van Mr. Coenraet
(1652, inventaris van Cornelis van Borsselen, Leiden)
- 24/25 Twee lantschappen van Mr. Coenraet
- 26 Een boerekermis van Mr. Coenraet
- 27 Nog een lantschap van Mr. Coenraet van Schilperoort
(1653, inventaris van de waard in de Achterste Doelen, Leiden)
- 28/29/30 Drie lantschappen van Mr. Coenraet van Schilperoort
(1656, inventaris François Tartarolis, Leiden).

* Zie Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), pp. 564–566, diens aantekeningen in het RKD (onder Swanenburch) en Cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), pp. 17–18.

Noten

* Met veel dank aan Roelof van Gelder voor commentaar en suggesties.

¹ De spelling Coenraet van Schilperoort vinden we zowel in Leids archiefmateriaal als bij A. Bredius, *Künstler-Inventare* vol. II, 's-Gravenhage 1916, pp. 557–568 en vol. VII, 's-Gravenhage 1921, pp. 193–194, en Y.H.M. Nijgh, 'Van Schilperoort', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 24 (1970), pp. 89–147. J. Jansz. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden*, tweede vermeerderde druk, Delft en Leiden, 1641 (eerste druk, Leiden 1614), noemt hem Coenraet Schilperoort. Marijn Schapelhouman, *Nederlandse tekeningen omstreeks 1600/Netherlands Drawings circa 1600*, 's-Gravenhage 1987, spelt de voornaam als Coenraedt.

² De bijnaam komt, zover ons bekend, alleen voor in de aantekeningen van C. Hofstede de Groot die zich bevinden op het RKD in Den Haag. Voor de connectie met Jan van Goyen zie Orlers 1641, *op. cit.* (noot 1). Schilperoort komt echter niet voor in Hans Ulrich Beck, *Jan van Goyen. Ein Oeuvre Verzeichnis*, 3 vols., vol. 1 & 2 Amsterdam 1972–73, vol. 3 Doornspijk 1987, of in Hans Ulrich Beck, *Künstler um Jan*

van Goyen. Maler und Zeichner, Doornspijk 1990.

³ Zie R.E.O. Ekkart, 'Leidse schilders, tekenaars en graveurs uit de tweede helft van de 16de en het begin van de 17de eeuw', *Leids Jaarboekje* 66 (1974), pp. 171–196, hier pp. 181–182.

⁴ M.L. Wurfbaïn in cat. tent. *Geschildert tot Leyden anno 1626*, Leiden (Stedelijk Museum de Lakenhal) 1976, p. 3.

⁵ Schapelhouman, *op. cit.* (noot 1), pp. 134–135.

⁶ Zie Wolfgang Wegner, 'Zeichnungen von Gillis von Coninxloo und seiner Nachfolge', *Oud-Holland* 82 (1967), pp. 203–224.

⁷ Wegner, *op. cit.* (noot 6), Cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), pp. 88–89 en afb. op p. 106, en Schapelhouman, *op. cit.* (noot 1), pp. 134–135.

⁸ R.J.A. te Rijdt, 'Geschrapt uit de annalen: Pieter Wagenaar Jr. (1747–1808)', *Bulletin van het Rijksmuseum* 40 (1992), pp. 385–390.

⁹ Zie Wegner, *op. cit.* (noot 6), p. 222, afb. op p. 215. Hij noemt als mogelijke datering voor de Innsbrucker tekening 1615/16 en voor die in het *Album amicorum* van De Montigny 1624. Wegner merkt voorts op dat de Innsbrucker tekening lange tijd niet herkend is als een werk van Schilperoort, maar op stilistische gronden toegeschreven werd aan bekendere tijdgenoten. Zie ook Cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), pp. 88–89 en afb. op p. 106 van de twee tekeningen in de *alba amicorum*. Zover wij konden ontdekken komt Schilperoort niet voor in G. J. Hoogewerff en J.Q. van Regteren Altena (eds), *Arnoldus Buchelius 'Res Pictoriae': aantekeningen over kunstenaars en kunstwerken voorkomende in zijn Diarium, Res pictoriae, Notae quotidianae en Descriptio urbis Ultrajectinae (1583–1639)*, Den Haag 1928. Over *alba amicorum* zie K. Thomassen (ed.), *Alba Amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden*, 's-Gravenhage 1990.

¹⁰ Het schilderij – een landschap met bron en talrijke figuren – bevindt zich in de Staatliche Galerie Dessau. Zie Cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), p. 89 met afb.

¹¹ Schapelhouman, *op. cit.* (noot 1), p. 134. Deze toeschrijving is blijkens zijn eigen tekst niet geheel onbetwist. Hij noemt het door Wurfbaïn besproken schilderij niet.

¹² Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), pp. 564–566 en zie ook de aantekeningen van Bredius (onder

'Swanenburch') die zich bevinden in het RKD in Den Haag. Zijn bron vormden Leidse inventarissen uit de periode 1615-'56.

¹³ Deze inventaris is gepubliceerd in cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), pp. 17-18. Het is niet uit te sluiten dat sommige werken meermaalen in deze inventarissen voorkomen, waardoor het totale aantal nog lager zou uitkomen.

¹⁴ Orlers vermeldt niet veel meer dan dat Coenraet Schilperoort destijds als een goede landschapschilder bekend stond en de ongeveer tien jaar oude Jan van Goyen drie maanden in de leer heeft gehad. Toen Van Goyen talent toonde, mocht hij van zijn vader bij de bekendere mr. Isaack Nicolai, *geestich schilder ende burgermeester deser stede geweest zijnde*, enige tijd verder leren. Zie Orlers 1641, *op. cit.* (noot 1), p. 373.

¹⁵ Zie onder andere Arnold Houbraken, *De Grootte Schouburgh der Nederlantsche Konst-schilders en Schilderessen* gered. door P.T.A. Swillens, Maastricht 1943 (1e dr. Amsterdam 1718-'20), hier vol. 1, pp. 134, 330 en 362. Vgl. Jacob Campo Weyerman, *De levens-beschrijvingen der Nederlandsche konstschilders en konst-schilderessen*, 4 vols., Den Haag 1729-'69, hier vol. 1, p. 394, en de naslagwerken van Kramm, Von Wurzbach, Nagler en Thieme & Becker.

¹⁶ Hij komt voor bij Kramm, Von Wurzbach en Thieme & Becker en wordt ook genoemd door Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 191 en Ekkart, *op. cit.* (noot 3), p. 181.

¹⁷ KB nr. 78 E 54. Naar dit manuscript wordt hier verder verwezen als MS Haag.

¹⁸ Respectievelijk Antwerpen nr. 30.021 (1584-'85), dat hier verder wordt aangeduid als MS Antwerpen, en Gemeentearchief Keulen W. f° 296. De auteurs van dit artikel bereiden een facsimile-uitgave van een deel van Coenens werk voor en hebben verschillende facetten van zijn leven en manuscripten belicht in de volgende artikelen: 'De walvis en de poelomp. De kosmologie van een 16e-eeuwse strandvonder', *Volkkundig Bulletin* 18 (1992), pp. 170-223; 'Armadillos in Unlikely Places. Some Unpublished Sixteenth-Century Sources for New World *Rezeptionsgeschichte* in Northern Europe', *Ibero-Amerikanisches Archiv. Zeitschrift für Sozialwissenschaften und Geschichte* 20 (1994), pp. 3-52; 'Report on a wild goose chase', *Journal of the History of Collections* 7 (1995, ter perse) en 'Skeletons on show. Learned entertainment and popular knowledge', *History Workshop* (ter perse).

¹⁹ Voor nadere biografische informatie over Adriaen Coenen zie Egmond en Mason, *op. cit.* (noot 18) en het uitvoerige genealogische artikel van Nijgh over de familie Van Schilperoort, *op. cit.* (noot 1). Vgl. Thijs Mol, 'Over enige walvisprenten uit de zestiende eeuw', *Antiek* 3 (1969), pp. 381-384.

²⁰ Een functie waarvoor niet alleen vaardigheid in lezen, schrijven en rekenen vereist was, maar waarvoor men ook over enig kapitaal diende te beschikken teneinde voorschotten aan de vissers te kunnen geven.

²¹ Van Coenens invloedrijke bekenden moet hier vooral de precies even oude Cornelis Suys, heer van Rijswijk (1514-80) genoemd worden. Hij was een hoge bestuursambtenaar en tussen 1559 en 1572 president van het Hof van Holland.

²² Op de tentoonstelling *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteiten verzamelingen, 1585-1735*. Amsterdam 1992, waren onder andere tekeningen van een octopus, een maanvis en een butskop te zien waarvan de eerste twee in de catalogus omschreven worden als *Uit de verzameling van Rembert Dodoens*, terwijl de derde het predikaat heeft *Uit de verzameling van Adriaen Coenen*. Zie cat. tent. Amsterdams Historisch Museum, *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735*, 2 vols. Zwolle/Amsterdam (Amsterdams Historisch Museum) 1992, hier het catalogusdeel, pp. 133-134. Vgl. ook H. Engel, 'Over enkele tekeningen, die eens Dodonaeus toebehoord hebben, waarbij de eerste koningsvisch (lampris luna) van de Europeesche kusten', *Zoölogische Mededelingen* 25 (1945), pp. 9-22. Wij vermoeden dat de laatste twee (en mogelijk alle drie) tekeningen door Coenen zijn gemaakt.

²³ In het Gemeentearchief van Leiden (GAL) is in het Rechterlijk Archief (Akten van Getuigenverklaringen 79 deel H) een aantekening van 3 juli 1602 te vinden waaruit blijkt dat ene Jan Bury, een korenmeter uit Steenvoorden, die ongeveer zeven jaar ouder was dan Coenraet van Schilperoort, ruim zes jaar bij diens moeder had gewoond. Zie ook Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 193.

²⁴ Deze afbeelding wordt ook genoemd door Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 123.

²⁵ MS Haag f. 219.

²⁶ MS Haag f. 376v.

²⁷ Zie MS Haag f. 72-72v: *Anno 1580 woende Ic binnen Leijden die dit boock heeft ghescreven En nu over de vier jaren ghewoent als Ic dit*

En nu over de vier jaren ghewoent als Ic dit screef was anno 1580.

²⁸ Zie Egmond en Mason, *op. cit.* (noot 18).

²⁹ Gemeentearchief Den Haag (GAH), Oud-Administratief Archief (inv. nr. 350) 6313, Rekening van Adriaan Koenen van Schilperoord over het wegruimen van zand uit de Thoonstraat en Wassenaarsestraat en reparaties aan de zeedijk voor Scheveningen (dec. 1565 – aug. 1566).

³⁰ Zie GAL, Oud-Notarieel Archief 494, Inventaris van Schilperoorts bezittingen opgemaakt door notaris C.C. Moy (28 februari 1632).

³¹ Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 123.

³² Zie over deze schenking ms Haag f. 380; tot nog toe ontbreekt elk spoor van dit manuscript. Gezien de nauwe band tussen Coenens geschriften, de prins van Oranje en de strijd tegen de Spanjaarden, was het wel bijzonder toepasselijk dat de Leidse stadsoverheid Coenen in 1583 toestond zijn *Visboock* en een verzameling bijzondere gedroogde vissen te laten bezichtigen tijdens de feestelijke jaarmarkt ter herdenking van Leidens ontzet. Zie GAL, Gerechtsdagboek van Leiden deel A fol. 234 (22.9.1583). Er is geen enkele aanwijzing dat Coenen zijn verzameling elk jaar op de jaarmarkt vertoonde, zoals beweerd wordt in cat. tent. *Dawn of the Golden Age. Northern Netherlandish Art 1580–1620*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1993, p. 355.

³³ MS Antwerpen deel I f. 23.

³⁴ MS Antwerpen deel II f. 42v.

³⁵ Tenzij vader Coenen zoon Coen af en toe aanduidde als Wolter kunnen we niet anders dan 'wolter' in het citaat beschouwen als een verschrijving.

³⁶ MS Antwerpen deel II f. 42v.

³⁷ Algemeen Rijksarchief (ARA), Grafelijkheids Rekenkamer 735, *Remonstrantie gestelt in handen van de Staten van Holland*, 31 maart 1580, met bijbehorend advies van de Baljuw en Burgemeesters en Regeerders van Den Haag, Den Haag d.d. 16 mei 1580, en het besluit van de Staten van Holland in Den Haag, 7 december 1582.

³⁸ De huidige Kaiserstraat. Zie over zijn adres Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), p. 36, waar hij een verklaring citeert d.d. 7 okt. 1620 voor notaris J. Angillis te Leiden; zie ook Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 125.

³⁹ We veronderstellen daarbij dat Bury bij Coenens vrouw ging inwonen, nadat Coenen over-

leden was. Op dat moment moet het inkomen van zijn weduwe flink gedaald zijn en zullen een financiële bijdrage en misschien ook het gezelschap van een kostganger of huurder welkom zijn geweest. Zie GAL, Rechterlijk Archief, Akten van Getuigenverklaringen 79 deel H, 3 juli 1602.

⁴⁰ Voor Swanenburgh zie Ekkart, *op. cit.* (noot 3), p. 182. Vgl. over mr. Isaac en zijn zoons ook Houbraken vol. I, 1718, *op. cit.* (noot 15), pp. 36–37.

⁴¹ Zie Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 194 en Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 126.

⁴² Zie Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 13 en Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 12.

⁴³ Dat Swanenburgh dit groepje aanvoerde mag afgeleid worden uit zijn status en leeftijd – hij was toen ongeveer 72 jaar oud – en uit het feit dat zijn handtekening bovenaan het lijstje namen staat. Voor gepubliceerde extracten uit de Leidse gerechtsdagboeken zie de naslagwerken van Kramm en Von Wurzbach. Zie voorts Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 194 en Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 126. Over de schildersgilden in het algemeen en in Leiden in het bijzonder zie G.J. Hoogewerff, *De geschiedenis van de St. Lucasgilden in Nederland*, Amsterdam 1947, vooral pp. 175–176. A. Bredius en W. Martin, 'Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Leidse St. Lucasgilde', *Oud-Holland* 22 (1904), pp. 121–128 en 177–94, en cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), p. 10.

⁴⁴ Blijkens dit testament woonde hij toen overigens in zijn eigen huis aan de Cellebroedersgracht, zodat we moeten aannemen dat hij dit pand grotendeels verhuurd had aan de genoemde weduwe.

⁴⁵ Voor het testament zie GAL, Oud-Notarieel Archief I 19, Notaris J. Kuijk, testament van 22 febr. 1618. Zie ook Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), pp. 561–562 en Nijgh, *op. cit.* (noot 1), pp. 127–129.

⁴⁶ Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 195 en Nijgh, *op. cit.* (noot 1), pp. 127–129.

⁴⁷ Wegner, *op. cit.* (noot 6), p. 222.

⁴⁸ Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), p. 561. Zijn opmerking staat uiteraard los van de Innsbrucker tekening, die toen nog niet bekend was.

⁴⁹ Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 126.

⁵⁰ Over Janneken zie Nijgh, *op. cit.* (noot 1), pp. 127–128, en Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1). Voor twee andere kinderen zie Bredius' aantekeningen in het RKD, onder Leiden. Onder

Schilperoorts bezittingen bevond zich in 1932 een conterfeitsel van *een doot kindeken van deselve mr. Coenraet* (GAL, Oud-Notarieel Archief 494, notaris C.C. Moy, 28 februari 1632).

⁵¹ Nijgh, *op. cit.* (noot 1), p. 128.

⁵² Wurfbaïn typeert Schilperoorts landschappen als 'uitgesproken ouderwets' voor de vroege jaren dertig van de zeventiende eeuw, zie cat. tent. Leiden 1976, *op. cit.* (noot 4), p. 88. Blijkens de bijdrage van Ingrid Moerman in dezelfde catalogus was er in deze periode door het grote aantal schilders in Leiden bovendien sprake van overproductie van schilderijen en van lage prijzen, waardoor grote welstand in hun kringen vrijwel niet voorkwam (p. 14). Misschien moet de achteruitgang van Schilperoorts positie hiermee in verband gebracht worden.

⁵³ Nijgh, *op. cit.* (noot 1), pp. 128–129 meldt als ondertrouwdatum 7 november 1630; op 15 november werden huwelijkse voorwaarden opgemaakt voor notaris P. van Leeuwen Dzn te Leiden.

⁵⁴ GAL, Oud-Notarieel Archief 494, notaris C.C. Moy (28 februari 1632). Zie ook Nijgh, *op. cit.* (noot 1), pp. 128–129.

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ Nijgh, *op. cit.* (noot 1), pp. 126–127; Bredius 1921, *op. cit.* (noot 1), pp. 196–198 en aantekeningen in het RKD onder Leiden.

⁵⁷ Bredius aantekeningen in het RKD, onder Leiden. Helemaal zeker is het natuurlijk niet dat dit inderdaad kinderen waren van deze Mr. Coenraet.

⁵⁸ GAL, Oud-Notarieel Archief 494, notaris C.C. Moy (28 februari 1632). Alle navolgende informatie over Schilperoorts bezittingen is ontleend aan deze inventarislijst.

⁵⁹ Zie met name cat. tent. *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris*, onder red. van J.R. ter Molen, A.P.E. Ruempol & A.G.A. van Dongen, Rotterdam (Museum Boymans-Van Beuningen)/Amsterdam 1986; Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700–1800)*, Hilversum 1987, en Idem, 'Vreemd en eigen: Ontwikkelingen in de woon- en leefcultuur binnen de Hollandse steden van de zestiende tot de negentiende eeuw', in: P. te Boekhorst, P. Burke en W. Frijhoff (red.), *Cultuur en Maatschappij in Nederland*, Amsterdam/Heerlen, 1992, pp. 79–107.

⁶⁰ Zie Wijsenbeek-Olthuis 1987, *op. cit.* (noot 59).

⁶¹ Eikehout van bijzonder goede kwaliteit.

⁶² Die afwezigheid kan hier naar onze indruk nauwelijks te maken hebben met het bewust uitsluiten van bepaalde goederen uit de inventaris, zoals dat wel het geval was in de door Scheller besproken inventaris van Rembrandts bezittingen uit 1656, die opgemaakt werd in verband met faillissement. Zie R. W. Scheller, 'Rembrandt en de encyclopedische kunstkamer', *Oud-Holland* 84 (1969), pp. 81–145, hier pp. 81–86.

⁶³ Voor een bespreking en afbeeldingen van huisraad, interieur en kleding van laat zestiende-eeuwse Leidenaars uit de middengroepen, zie met name de bijdragen van Pijzel-Dommisse en Zonneville-Heyning, Caron, De Jong, Ter Molen en Baart in cat. tent. Rotterdam 1986, *op. cit.* (noot 59).

⁶⁴ Zie Scheller, *op. cit.* (noot 62), pp. 88 en 101.

⁶⁵ Over het schilderijenbezit bij verzamelaars zie Jeremy D. Bangs, 'Book and Art Collection of the Low Countries in the Later Sixteenth Century: Evidence from Leiden', *The Sixteenth Century Journal* 13 (1982), pp. 25–39 en Jaap van der Veen, 'Liefhebbers, handelaren en kunstenaars. Het verzamelen van schilderijen en papierkunst', in: cat. tent. Amsterdam 1992, *op. cit.* (noot 22), pp. 117–134. Voor huisraad en kunstbezit van 'gewone' Hollanders, zie Wijsenbeek-Olthuis 1992, *op. cit.* (noot 59), vooral pp. 100–101, en de daar genoemde literatuur, evenals J.M. Baart, 'Materiële cultuur in de late 16de eeuw: het milieu van een molenaarsweduwe', in: cat. tent. Rotterdam 1986, *op. cit.* (noot 59), pp. 93–103. De laatste noemt bijvoorbeeld een tiental tafereelen dat een Delftse brouwer in 1568 bezat, en een twintigtal in het bezit van een zeer welgestelde, maar zelf niet schilderende Leidse wandsnijder in 1585 (p. 100).

⁶⁶ Fruit.

⁶⁷ Niet al deze schilderijen worden genoemd in Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), p. 558 en 1921, *op. cit.* (noot 1), p. 191, die ze bovendien in een andere volgorde plaatst.

⁶⁸ Een exact aantal is moeilijk te geven aangezien delen van meerdelige boeken op de lijst soms wel en dan weer niet apart opgevoerd worden.

⁶⁹ Bredius 1916, *op. cit.* (noot 1), pp. 559–560 en 1921, *op. cit.* (noot 1), pp. 192–193. Vooral werken met een vage omschrijving zijn weggela-

ten; andere boeken worden door Bredius twee keer genoemd. Bovendien heeft hij een aantal niet beschreven maar in de inventaris wel getelde boeken niet in het totaal meegeteld.

⁷⁰ Cat. tent. Rotterdam 1986, *op. cit.* (noot 59), p. 99.

⁷¹ Bangs, *op. cit.* (noot 65), vooral pp. 25–27 en 34–39. Voor de gespecialiseerde bibliotheken van de rijke bezitters van rariteitenkabinetten gedurende de latere zeventiende en de achttiende eeuw, die gemiddeld 1000 boeken telden, zie Jan van der Waals, 'Met boek en plaat. Het boeken- en atlasbezit van verzamelaars', in: cat. tent. Amsterdam 1992, *op. cit.* (noot 22), pp. 205–231. Voor bibliotheken van achttiende-eeuwse Delftenaars, zie Wijsenbeek-Olthuis 1987, *op. cit.* (noot 59), pp. 257–261, die onder andere een leraar van de Latijnse school met ongeveer 30 boeken noemt.

⁷² Baart, *op. cit.* (noot 65), p. 99; voor een handzame indeling van categorieën boeken, zie ook Bangs, *op. cit.* (noot 65), pp. 28–29.

⁷³ Edities onder andere Antwerpen 1580 en Middelburg 1591.

⁷⁴ Edities onder andere Dordrecht 1588 en 1613.

⁷⁵ Edities onder andere van 1538 of 1560.

⁷⁶ Edities onder andere Emden 1567, 1568 en Dordrecht 1601; in 1595 verscheen een uitgebreide editie.

⁷⁷ De vader vermeldde meermalen in zijn geschriften dat hij *geen latijnist* was (MS Haag f. 38v en f. 266v).

⁷⁸ MS Haag f. 186v–187. Zie over de 'wilde vrouw' ons artikel 'These are people who eat raw fish' (in voorbereiding). Over de Divisie-kroniek zie Karin Tilmans, *Aurelius en de Divisie-kroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus*, Hilversum 1988. Zij merkt overigens op dat de eerste editie van dit werk gezien zijn prijs allesbehalve een populair volksboek genoemd kan worden: eerder richtte Seversz zich op een klanterkring uit de (burgerlijke) elite (p. 170).

⁷⁹ Antwerpen, Plantijn 1582–83 (16 delen in vier boeken), of misschien de editie Leiden 1608.

⁸⁰ Zie Ulrich Knepelkamp en Hans-Joachim König, *Die neuen Welten in alten Büchern. Entdeckung und Eroberung in frühen deutschen Schrift- und Bildzeugnissen*, Bamberg 1988, pp. 17 en 78–82.

⁸¹ Voor de invloed van de ontdekking van de Nieuwe Wereld op het werk van Adriaen

Coenen zie Egmond & Mason 1994, *op. cit.* (noot 18).

⁸² Zie K.H. Burmeister, *Sebastian Münster. Eine Bibliographie*, Wiesbaden 1964.

⁸³ Zie met betrekking tot de volumineuze reisliteratuur over het Osmaanse Rijk in de zestiende en zeventiende eeuw H. Theunissen, 'Barbaren en ongelovigen: Turcica in de Nederlanden 1500–1800', in: H. Theunissen, A. Abelmann en W. Meulenkamp (eds), *Topkapi & Turkomanie. Turks-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600*, Amsterdam 1989, pp. 37–53.

⁸⁴ J.P. Filedt Kok, *'s Levens felheid. De Meester van het Amsterdamse Kabinet of de Hausbuchmeester, ca. 1470–1500*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1985, p. 282.

⁸⁵ Voor zijn vader was de Duitse bewerking en vertaling van Boeken 7–11 van Plinius door Johan Heyden een zeer belangrijk bron: *Bücher und Schriften von der Natur, Art und Eigenschaft der Creaturen. Von den Menschen, irer Geburt, Künsten, Kranckheit, von den vierfüßigen Thieren. Von den Fischen. Von den Vögeln und von den Schlangen. Jetzt allererst aus den Latein verteutscht durch Johannem Heyden, Eifflender von Dhaun*, Frankfurt am Main 1565.

⁸⁶ Zie M. Simonin, *Vivre de sa plume au XVIe siècle, ou la carrière de François de Belleforest*, Genève 1992, pp. 131–134.

⁸⁷ In dit kader zou het interessant zijn eens een blik te werpen op de achtergrond van andere Hollandse landschapschilders uit deze tijd.